

Mimari ve cami mimarisi üzerine düşünceler*

Turgut Cansever

Bugün İslam âleminde mimarinin dünyada olduğundan daha büyük bir kriz ve çöküntü yaşadığı ve bu çöküntüyü aşmanın yolunun farklı kültürlerin giriştiği çözüm teşebbüslerini takip etmek olmadığı aşikârdır.

Bir taraftan sanat eserleri ve kültürlerin İslami niteliğinin bugün gerçekleştirilmesi imkânının kaybedilmiş bulunması, diğer taraftan da sanatı üretenlerin yeni çözümler geliştirmede büyük atılım ve yeteneklerinin nasıl yeniden oluşacağı, günümüzün temel sorunlarını teşkil etmektedir.

İslam âleminde kültürel üretimde görülen tıkanıklık bugün İslam dışı kültürlerde de yaşanmaktadır.

19. asrın ortalarından itibaren bütün tarihî tecrübeyi ve birikimi inkâr ederek her şeyi yeniden inşa etmek için gerekli imkânlarla sahip olduklarını ileri süren Batılı mağrur devrimcilerin bütün dünyayı cennete çevirme vaatleri defalarca sonuçsuz kalmış bulunmaktadır.

Dökme demir ve çelik yapı tekniklerini geliştiren 19. asır mühendisleri, dünyanın geleceğini değiştireceklerini, yepyeni bir dünya inşa edeceklerini iddia ediyorlardı. Gerçekten dünya, tarihinde görülmemiş bir değişim yaşadı. Ancak bu değişim dünyayı cennet yerine felakete sürükledi. Gerek sosyo-ekonomik gerekse teknoloji alandaki dünyayı değiştirme teşebbüslerinin, dikkatle bakılırsa, varlığın bir alanına ait çözümün her şeyi "amaç"a ulaştıracağı şeklindeki kanaatten, bir tek alandaki çözüme ilahî bir güç atfetmekten kaynaklandığı görülür.

Bu affedilmez yanılgı, mimari ile onun maddi varlık alanına ait teknik meselelerini birbirinden ayıran 19. asır eklektisizminin kültürel tutarsızlığı bütün dünyayı kirletti. Kendi kültür ve inanç temellerine yabancılaşan İslam âleminde ise mimaride, Batının yaşadığına ilaveten, kendisinin üretmediği çözümleri mutlak geçerliliği olan gerçeklermiş gibi kabul edip, bunlar karşısında kendini herhangi bir değerlendirme yapma hakkına sahip saymayan bir tavrın da tahribatı yaşandı.

Tabiatın kendi kendini tamir etmesini ummak mümkündür. Fakat insanın kirletilmiş kültürel çevresinin düzeltilmesi, kültürel çevre içerisinde şartlanarak yetişen nesiller tarafından düzeltilmesi gerektiği için belki de asırlar gerektirecektir.

Bir edebî parçayı okur veya okumazsınız. Musikiyi dinler veya dinlemezsiniz. Fakat bir bina inşa ettiğiniz zaman başkaları o bina içerisinde veya çevresinde yaşamaya mahkûmdurlar. Dolayısıyla bu binayı tasarlamak veya inşa etmek mimarın üzerine başkalarına karşı büyük bir sorumluluk yükler. Bu, dünyaya karşı sorumluluktur. Dünyayı çirkinleştirir yahut güzelleştirirsiniz. Bu sorumluluğu yerine getirmek için o binada yaşayacak insanları, mimarları, yapımcıları bu doğrultuda yetiştirmek bütün kültür faaliyetlerinin en üst amacıdır.

Vakarla, tedbirle, fikirle şahsiyetini geliştirecek nesiller vücuda getirebilmek için gelecek nesillere tarihlerine saygı ile bakmalarını öğretmek ilk görevimiz olacaktır.

Çok sevdiğim bir genç arkadaşımın lütufkârlığı sayesinde Antalya'da bir cami projesi çizdim. Benim o projeyi çizmemden evvel imar müsaadesi alınmış olan ve dört sene kadar önce çizilmiş bir projeyi önüme getirerek sonunda sen yap dediler. Muhababım, camiyi yaptırarak dernek oldu. Dernekle meseleyi görüştük. Hemen birkaç hususu gündeme getirdiler: "Karşıda Roma eseri Hadrian Kapısı var. Biz onun karşısına kendi kültürümüzün yüceliğini gösterecek bir eser koymalıyız" dediler. Bu kültürün yüceliği konusunun bir ölçü sorunu olmadığını tartıştık. Sonra dernek üyeleri en iyi cami çözümünün bir merkezî kubbe ve destek yarım kubbeleriyle ortaya çıktığını düşünüyorlardı. Böyle olmadığını onlara anlattık. Caminin bir kurşunlu kubbeyle örtülü olması söz konusuydu. Bir kubbeyle örtülü olmasının her zaman düşünülebileceğini, bunun zamanının teknik imkânlarından kaynaklandığını, ama aynı zamanda da

kubbenin çatıdan farklılaşmasının caminin şehir içinde bir sembol olarak okunmasını kolaylaştırdığını, ancak camide kubbeyi Sinan'ın kullandığı gibi kullanmak yerine Antalya ikliminin havalandırmayı gerektirmesinden ötürü tepelerinin açık olmasını ve oradan ışık almasının doğru olacağını, Konya'da buna benzer bir örnek olduğunu ve İslam kültürü içinde temel inancın bütün dünyayı aynı kılığa sokmamak olduğunu konuştuk. Kültürün evrensel nitelikleri zedelenmeden mahallî ürün üretmenin mümkün olduğunu belirttim. Kurşunun da Antalya sığağında örtü olarak uygun olamayacağını söyledim. Sonunda ortada kalan mesele, Hadrian Kapısı'yla caminin ilişkisi oldu. Bir kere Hadrian Kapısı, yakın çevresiyle ilişkisi bakımından saygı görmüş değil, tahrip edilmiş bir anıt.

Neyse, dernek üyeleri her şeye rağmen caminin çok mükemmel olmasını istiyorlardı. Muntazam kesilmiş taşlarla yapılmış ve karşıdaki kalenin yüzeyiyle tezat oluşturan bir cami idi istedikleri. Birkaç konuşmada bunu çözümledik. Birincisi, karşıdaki kalenin taşları insan ölçeğinde değil, savaş ölçeğinde. Hâlbuki biz camiye insan için yapacağız. İslam'da mütevazı, tasarruf içinde olmak esastır. Onun için pahalı, iyi taşlarla, hatta karşıdaki kaleninkilerden daha iyi taşlarla bir cami yapma yarışına girmek yanlıştır. Burada tam aksine davranmak insanlar arasındaki mütevazı ilişkileri sembolize etmek olur. Onun için küçük, gayrı muntazam taşlarla bir cami yapılmalıdır, dedim.

Buradan itibaren ne yapabiliriz? Mesela son cemaat yeri, kemerlerle tasman yerine, ayak ve kirişlerle tasman bir direklik olarak düşünüldü. Kubbelerin üzerindeki fenerler de çağdaş malzemeyi ve sözü devreye sokacak nitelikte yapıldı. Orada bir minare var, kırk sene kadar evvel inşa edilmiş. Cılız, tenekemsi ifadeleri olan, muhtevadan yoksun biçimler manzumesi olarak yapılmış. Neyse, temelleri kazdık. Minarenin temellerini tahkim ettik, ama yine de yaygın minare formunun bir tenkidine ihtiyaç olduğunu düşündük. Minarenin ille de yüksek, daha yüksek yapılmaya çalışılmasının bu kere de yüksekliği bir put hâline getirmek olduğunu ortaya koyduk. Bu da yine gizli bir putperestliktir, dedik. Minarenin çevresine beton dökerek ve eski minarenin sadece merdivenlerini kullanarak Antalya'nın mahallî mimarisine de tedai oluşturan yivler yapmayı düşündük. Sonra başka konular gündeme geldi. Mesela "Daha çok pencere olsun", "Hayır, karşı karşıya duran boş satırlar olsun ki, satırların yapı kalitesi bakımından farklılaşması okunaklılık kazansın." Yani içinde bulunduğumuz çevrenin realitelerini tartıştık. Uzlaşmak için her konuyu konuştuk. Tavrınız böyle olunca, karşınızdakilerin tavrı da "ille biz böyle istiyoruz" biçiminde olmuyor. Çok büyük bir karşılıklı güven oluştu, saygı doğdu. Sonunda "sen ne istiyorsan onu yap"a kadar geldik.

Demek ki, hiçbir ürün bir geleneğin parçasına dönüşmeden evvelki safhasında karşı karşıya bulunduğu gerçeklerle çok ciddi bir şekilde ve olabildiğince derinlemesine hesaplaşmadan, onları değerlendirmeden ortaya çıkamaz. Ancak bunu yapan birkaç neslin ürünü sonuçta geleneği ortaya çıkarabilir. Tabii, bu geleneğin de ölü kalıplar yerine ucu açık kalıplar olması kaydıyla.

*Bu yazı, yazarın "Kubbeyi Yere Koymamak" (Haz. Mustafa Armağ an, İz yay. İst. 2002.) adlı konuşmalarının yer aldığı kitaptan iktibas edilmiştir.